

Тонне О. Психологічна безпека особистості – як умова створення інклюзивного освітнього середовища. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. Том 11, № 9. С. 55-62. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i9-008>

Tonne O. Psykholohichna bezpeka osobystosti – yak umova stvorennia inkliuzyvnoho osvitnoho seredovishcha [Psychological safety of personality – as a condition for creating an inclusive educational environment]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2023. Vol. 11, No 9. S. 55-62. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i9-008>

УДК 37.06:37-056.2/.3

DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i9-008

Олена ТОННЕ

Коштовний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

Запорізької обласної ради, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-9257-4690>

olenatonne2023@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ – ЯК УМОВА СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У даній статті розглядаються умови створення безпечного інклюзивного освітнього середовища. Інклюзивна освіта є однією з ефективних форм реалізації особливих освітніх потреб дітей із обмеженими можливостями здоров'я, але за дотримання базової умови – створення спеціального освітнього середовища, яке забезпечує реалізацію можливостей кожної дитини, включеної у спільне навчання. Успішна реалізація на практиці вимагає сучасної нормативно-правової бази та ідей інклюзивної освіти можлива тільки при створенні такого освітнього середовища, яке буде сприяти розвитку всіх суб'єктів освітніх відносин, у тому числі і здобувачів освіти з різними освітніми можливостями. Узагальнення міждисциплінарних підходів дозволило нам визначити інклюзивне освітнє середовище як вид освітнього середовища, що є психолого-педагогічною реальністю, містить спеціально організовані умови для формування особистості та відображає її можливості у забезпеченні безпеки, комфортності та доступності взаємодії всіх суб'єктів освітніх відносин при включенні до неї дитини, яка має обмежені можливості здоров'я, що зумовлюють виникнення особливих освітніх потреб. Аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив нам зробити висновок про те, що акцент робиться на задоволення потреб, але, в першу чергу, не академічних, а психологічних: психологічної безпеки, референтної власності, спілкування та інших. Отже, вважаємо за можливе розглядати психологічну безпеку здобувача освіти в інклюзивному освітньому середовищі як стан, який зумовлений характером освітнього середовища та специфікою її відображення учнем з особливими освітніми потребами, що має прояв у переживанні ним своєї захищеності, задоволеності собою як особистістю та суб'єктом діяльності, а також відносинами у спільноті «педагог – учень», «учень – учень». Проведене дослідження умов створення безпечного інклюзивного середовища свідчить про те, що поняття психологічної безпеки особистості не може розглядатись окремо від психологічної безпеки середовища через тісну взаємодію цих двох структур. Розвиток особистості може відбуватися лише за умов психологічної безпеки освітнього середовища. І, саме, мотивований педагог, психологічно та професійно компетентний, є одним із гарантів психологічної безпеки будь-якого освітнього середовища.

Ключові слова: інклюзивне освітнє середовище; безпечне освітнє середовище; психологічна безпека учасників освітнього процесу; психологічна безпека особистості.

Олена ТОННЕ

Municipal institution "Zaporizhsky Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education"

Zaporizhzhia Regional Council

<https://orcid.org/0000-0001-9257-4690>

olenatonne2023@gmail.com

PSYCHOLOGICAL SAFETY OF PERSONALITY – AS A CONDITION FOR CREATING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. This article examines the conditions for creating a safe and inclusive educational environment. Inclusive education is one of the effective forms of realizing the special educational needs of children with health disabilities, but with the observance of the basic condition - the creation of a special educational environment that ensures the realization of the potential of each child included in joint education. The successful implementation in practice of the requirements of the modern legal framework and ideas of inclusive education is possible only when creating such an educational environment that will contribute to the development of all subjects of educational relations, including those seeking education with various educational opportunities. The generalization of interdisciplinary approaches allows us to define an inclusive educational environment as a type of educational environment that is a psychological and pedagogical reality, contains specially organized conditions for the formation of personality and reflects its capabilities in ensuring the safety, comfort and accessibility of interaction of all subjects of educational relations when included in it a child who has limited health opportunities that lead to the emergence of special educational needs. Analysis of the views of domestic and foreign researchers allowed us to conclude that the emphasis is on satisfying needs, but primarily not academic, but psychological: psychological safety, referential ownership, communication and others. Therefore, we consider it possible to consider the psychological safety of the learner in an inclusive educational environment as a condition that is determined by the nature of the educational environment and the specifics of its reflection by a student with special educational needs, which is manifested in his experience of his security, satisfaction with himself as a person and a subject of activity, as well as relationships in the "teacher-student" and "student-student" communities. The conducted study of the conditions for creating a safe inclusive environment shows that the concept of psychological safety of the individual cannot be considered separately from the psychological safety of the environment due to the close interaction of these two structures. Personality development can only take place under the conditions of psychological safety of the educational

environment. And, precisely, a motivated teacher, psychologically and professionally competent, is one of the guarantors of the psychological safety of any educational environment.

Keywords: *inclusive educational environment; safe educational environment; psychological safety of participants in the educational process; psychological safety of the individual.*

Постановка проблеми. Останнім часом до феномену безпеки виявлено особливий інтерес. Поняття «безпека» все частіше розглядається як складова частина психологічного тезаурусу, а вивчення психологічної безпеки освітнього середовища є самостійним науковим напрямом, який сформувався наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. До теперішнього часу психологія безпеки набула свого дисциплінарного статусу у предметному полі психолого-педагогічного знання та власний понятійний апарат. Водночас, проблеми забезпечення психологічної безпеки відзначаються як на рівні організації освітнього середовища, так і на рівні життєдіяльності її суб'єктів, у тому числі і в ситуаціях професійної взаємодії педагогів із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Вирішення зазначених труднощів можливе з одного боку, за допомогою систематизації та структурування раніше накопиченого теоретичного та емпіричного матеріалу в галузі психології освітнього середовища та, з іншого, – інтенсифікації досліджень психологічної безпеки як провідної характеристики інклюзивного освітнього середовища на сучасному етапі.

Таким чином, осмислення проблеми психологічної безпеки інклюзивного освітнього середовища як системного процесу має високий статус актуальності в контексті розвитку теорії та практики психолого-педагогічного знання.

Аналіз наукових досліджень. Погляди вітчизняних учених, співзвучні позиції багатьох зарубіжних дослідників. Зокрема Д. Мітчелл зазначає, що «... інклюзивна освіта – це крок на шляху досягнення кінцевої мети – створення інклюзивного суспільства, яке дозволить усім дітям і дорослим, незалежно від статі, віку, етнічної приналежності, здібностей, наявності чи відсутності порушень розвитку, брати участь у житті суспільства та робити в нього свій внесок» [1].

Освітній простір як предмет наукових досліджень перебуває у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Бастун, С. Бондирева, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, О. Леонова, Н. Рибка, А. Самодрин, В. Слободчиков, Т. Ткач, І. Фрумін, І. Шалаєв, І. Шендрік, Т. Чернецька, Г. Щевельова та ін.) й переважно розглядається з двох позицій – як об'єктивний або суб'єктивний феномен [10].

Дослідженню проблеми освітнього середовища дітей з особливими освітніми потребами присвячено наукові роботи Л. Виготського, В. Сухомлинського, А. Колупаєвої, М. Сварник, В. Синьова, А. Шевцова. Також питання інтегрованого навчання таких дітей висвітлювались в роботах В. Бондаря, Г. Іващенко, М. Венедіної, П. Горностає, М. Власової [2, 11].

Актуальні аспекти впровадження інклюзивної освіти у своїх роботах висвітлили С. Бабенко, М. Деркач, Н. Дятленко, В. Засенко, Р. Левіна, А. Колупаєва, М. Шеремет, Ю. Найда, Ю. Рибачук, А. Цимбалару та інші [2, 9, 10]. Автори наголошують на необхідності професійного розвитку педагогів, діяльність яких пов'язана з інклюзивним навчанням.

Питанню інтегрованого навчання та виховання дітей з порушенням психофізичного розвитку приділяти увагу численні фахівці в галузі соціальної, корекційної, спеціальної педагогіки та дефектології: Л. Аксьонова, В. Бондар, Є. Бондаренко, М. Веденіна, М. Власова, О. Глоба, В. Григоренко, П. Горностає, Г. Іващенко, Б. Пузанов, О. Усанов, А. Колупєва, М. Сварник, В. Синьов, Н. Софій, М. Шеремет, В. Тарасун, О. Таранченко, А. Шевцов та інші [1, 2, 8, 9, 10, 11].

У більшості сучасних досліджень, присвячених розвитку інклюзивної освіти в Україні, відображений і освітній, і соціальний ефект інклюзії, яка розуміється українськими вченими як процес спільного виховання та навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я і однолітків, які нормально розвиваються, у ході якого діти з обмеженими можливостями здоров'я можуть досягти найбільш повного прогресу у соціальному розвитку.

Таким чином, освітня інклюзія є складовою соціальної інклюзії. Освіта є базовим інститутом, який сприяє успішному входженню в соціум дітей з різними потребами та можливостями, їх адаптації та самореалізації. При цьому форми включення дитини до освіти можуть бути різними: від повного включення (інклюзія) до моделей постійного неповного та часткового включення (інтеграція). Провідною потребою дитини при включенні в освітнє середовище є потреба у безпеці.

Різні компоненти психологічної безпеки з погляду суб'єктів взаємодії розглянуто в роботах Р. Агузумцяна, О. Асмолова, І. Баєвої, С. Белова, В. Ганжіна, П. Єрмакова, Ю. Реан, В. Рубцова, В. Семикіна, К. Чернова, Л. Шершньова. У наукових дослідженнях проаналізовано педагогічні аспекти підготовки здобувачів освіти у сфері безпеки життєдіяльності (Р. Айзман, В. Марков, Ю. Рєпін, Ю. Чеурін та ін.); психологія безпеки (Ю. Зінченко, М. Котик); психологічна безпека в освіті (І. Баєва, В. Бедріна, Т. Березина, О. Елісеєва); проблеми формування культури безпеки як невід'ємного складника сучасної освіти (Б. Вуйтович, А. Деркач, Г. Зейналов, М. Калашникова, М. Кечина, Г. Коджаспірова, В. Мошкін) [2, 9, 10, 11].

Метою данного дослідження є аналіз психологічної безпеки учасників освітнього процесу в умовах створення безпечного інклюзивного середовища закладів освіти.

Методи дослідження: теоретичний аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури.

Виклад основного матеріалу. Успішна реалізація на практиці вимог сучасної нормативно-правової бази та ідей інклюзивної освіти можлива тільки при створенні такого освітнього середовища, яке буде сприяти розвитку всіх суб'єктів освітніх відносин, у тому числі і здобувачів освіти з різними освітніми можливостями. У законі України «Про освіту» дається таке визначення поняття «інклюзивного освітнього середовища» як «сукупності умов, способів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» [5].

Аналізуючи зарубіжні та вітчизняні наукові дослідження [1, 4, 8] можна простежити вплив провідних міждисциплінарних підходів у розумінні феномену «інклюзивне освітнє середовище»: екологічного; комунікативно орієнтованого; антрополого-психологічного; психологічної безпеки освітнього середовища.

Узагальнення міждисциплінарних підходів дозволяє нам визначити інклюзивне освітнє середовище як вид освітнього середовища, що є психолого-педагогічною реальністю, містить спеціально організовані умови для формування особистості та відображає її можливості у забезпеченні безпеки, комфортності та доступності взаємодії всіх суб'єктів освітніх відносин при включенні до неї дитини, яка має обмежені можливості здоров'я, що зумовлюють виникнення особливих освітніх потреб.

У структурі інклюзивного освітнього середовища сучасні дослідники [2, 8, 9, 10] виділяють три компонента: просторово-предметний, психодидактичний (змістовно-методичний) та соціально-психологічний, змістовна наповнюваність яких обумовлена особливостями дітей, що включаються до нього – дітей, які мають ООП.

Просторово-предметний компонент інклюзивного освітнього середовища передбачає архітектуру та інформаційну доступність, наявність спеціального обладнання;

- психодидактичний (змістовно-методичний) включає ідеї універсального дизайну, спрямованого на адаптацію простору та адаптацію змісту і технологій навчання дітей з ООП;

- соціально-психологічний – передбачає побудову позитивних (ненасильницьких) взаємодій у спільнотах «учні – учні», «учні – педагог», «педагог – батьки» та ін.: перехід від передсуб'єктної до полісуб'єктної взаємодії.

Погляди вітчизняних дослідників співзвучні позиції зарубіжних вчених, у роботах яких робиться акцент на задоволення потреб, але, в першу чергу, не академічних, а психологічних: психологічної безпеки, референтної власності, спілкування та інших.

N. Onuigbo стверджує, що спеціально організоване середовище грає важливу роль у пізнавальному, афективному та психомоторному розвитку дитини [1]. Тому для дитини з ООП необхідне створення такого середовища, в якому вона буде відчувати почуття безпеки, прийняття, комфорту без будь-яких проявів дискримінації.

Спеціалізованою установою Організації об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури, UNESCO, представлені характеристики інклюзивного освітнього середовища, яке:

- спрямоване на включення всіх дітей (що належать до різних співтовариств – культурних, мовних; які мають як особливі здібності, так і ООП);

- психологічно безпечне та в ньому створені умови для захисту дітей від усіх видів насильства (фізичного, психологічного та інших);

- сприяє співпраці всіх дітей, стимулюючи відповідальність дітей за навчання, при цьому визнаючи наявність відмінностей у темпах та способах засвоєння матеріалу;

- культивує цінності здорового способу життя;

- спрямоване на формування у дітей життєвих компетенцій, які сприяють ефективній комунікації та реалізації життєво важливих потреб дитини.

Дослідники [2] зазначають, що психологічна безпека освітнього середовища забезпечена, якщо у цьому середовищі своєчасно та максимально для всіх суб'єктів нейтралізовані психологічні ризики та загрози в короткостроковій, та довгостроковій перспективі:

- у короткостроковій перспективі виключено насильство та сформовано алгоритм нейтралізації повсякденних конфліктів;

- у середньостроковій перспективі мінімізовано відкладені ризики;

- у довгостроковій перспективі забезпечено весь спектр необхідних умов повноцінного розвитку особистості.

Виходячи з цього підходу, психологічна безпека розглядається як «запобігання (короткострокова перспектива) та попередження (довгострокова перспектива) психологічних ризиків

і загроз через елементарні дії учасників освітнього процесу, які спрямовані на зміну ситуації та своєї позиції в ній у бік більш психологічно безпечної» [2].

Поряд із поняттям безпеки існує поняття комфортності освітнього середовища. В академічному тлумачному словнику української мови комфорт визначається як «умова життя, перебування, обстановка, що забезпечують зручність, спокій та затишок» [7].

Термін «психологічна комфортність» використовується для позначення якості психологічного стану середовища, що має прояв у мінімізації (наскільки можливо) стресотвірних факторів навчального процесу та формування в освітній організації таких стійких умов, у яких кожен суб'єкт освітніх відносин відчуває себе у безпеці. Психологічний комфорт – стан, який виникає в результаті оптимальної взаємодії індивіда з внутрішнім середовищем закладу освіти. Комфортний стан пов'язаний з якістю предметного оточення, змістом процесу навчання, з організаційними аспектами освітнього середовища та моделлю комунікації в ній [10].

Загалом можна відзначити, що комфортне внутрішнє середовище закладу освіти виступає основою досягнення психофізіологічної рівноваги, успішної адаптації дитини до нових умов життєдіяльності, сприяє емоційній стійкості, саморегуляції, активній та ініціативній позиції, відсутності тривожності, зниження стомлюваності.

Комфорт освітнього середовища, в якому перебуває дитина, дозволяє їй максимально зберегти здоров'я, сприяє адекватній поведінці та успішній діяльності, підтримує позитивний емоційний фон, формує стійке переживання насолоди від перебування у закладі освіти. На наш погляд, психологічна безпека, відображаючи суб'єктивний рівень безпеки, яка виявляється у почуттях спокою, задоволеності, прямо пов'язана з відчуттям комфортності. У зв'язку з цим правомірно стверджувати, що комфортність та безпека середовища забезпечується єдністю дій усіх учасників освітнього процесу.

Узагальнюючи існуючі підходи у контексті визначення інклюзивного освітнього середовища, вважаємо можливим запропонувати власне трактування психологічної безпеки інклюзивного освітнього середовища та розглянути її як стан освітнього середовища, в якому нейтралізовані ризики та є ресурси, які дозволяють здійснювати спільне (інклюзивне) навчання учнів із ООП.

Д. Гур'єва стверджує: в основі ризиків, які впливають на психологічну безпеку освітнього середовища організації, лежить система міжособистісних відносин типу «особистість – освітнє середовище» [2, 9]. Параметрами впливу цього середовища на особистість стають міжособистісні стосунки, психологічна захищеність, психологічна комфортність, психологічна задоволеність освітнім середовищем. Несприятливе поєднання соціально-культурних та психологічних факторів є загрозою для освітнього середовища та розвитку (або безпеки) особистості учасників взаємодії.

Звідси ще однією стороною розгляду феномена психологічної безпеки є психологічна безпека особистості, яка розглядається у зв'язку з мобілізацією ресурсів людської психіки в важких та екстремальних умовах, а реалізація потреби у безпеці - як збереження психологічної цілісності індивіда, наявності у нього почуття задоволеності сьогоденням та впевненості в майбутньому, відчуття захищеності інтересів та цінностей, включеності до реального навколишнього середовища.

Дослідники [2, 6, 10] зазначають, що вимоги до психологічної безпеки слід формулювати та програмувати, виходячи з позицій тих учасників, на користь яких вона підтримується. У найзагальнішому розгляді це здобувач освіти з ООП, батьки, педагоги. Якщо ситуація або вся обстановка в установі небезпечна хоча б для однієї з цих груп, вона неминуче починає становити загрозу й іншим, хоча непрямі дії можуть бути відтермінованими.

Аналізуючи результати досліджень [2, 3, 4, 11] вітчизняних та закордонних вчених ми виділили такі індикатори психологічної безпеки здобувачів освіти: позитивне самопочуття дитини в освітньому процесі; відсутність в учнів страху перед учителями; довірчі відносини дитини та педагога; готовність здобувачів освіти ставити вчителям питання та характер цих питань; критичність, креативність, автономність, самостійність учнів; готовність здобувача освіти відстоювати свою думку, відкрито висловлювати власну позицію; високий рівень задоволеності умовами освітнього середовища; низький рівень ситуативної тривожності.

Узагальнивши подані дослідження, вважаємо за можливе розглядати психологічну безпеку здобувача освіти в інклюзивному освітньому середовищі як стан, який зумовлений характером освітнього середовища та специфікою її відображення учнем з ООП, що має прояв у переживанні ним своєї захищеності, задоволеності собою як особистістю та суб'єктом діяльності, а також відносинами у спільнотах «педагог – учень», «учень – учень».

У багатьох дослідженнях [1, 2, 9, 10] доведено, що особистість вчителя є ключовою фігурою у створенні психологічної безпеки учнів.

Загальний рівень культури педагогів, набір їх особистісних якостей, спрямований на розуміння сенсу педагогічної діяльності, її гуманітарної спрямованості, усвідомлення та розуміння психіки учасників освітнього процесу (дітей у різні вікові періоди розвитку, їх батьків та педагогів), а також професійна компетентність і педагогічна майстерність розглядаються як необхідні умови безпеки

освітнього середовища. Наслідком цих умов буде правильний вибір педагогом застосовуваних технологій навчання та виховання, його особистісно-орієнтована спрямованість, індивідуально диференційований підхід у навчанні та вихованні здобувачів освіти з ООП. Тобто мотивований педагог, психологічно та професійно компетентний, є одним із гарантів психологічної безпеки будь-якого освітнього середовища.

Не заперечуючи значення впливу педагога на психологічну безпеку здобувача освіти з ООП, не менш гострим питанням ми можемо вважати психологічну безпеку самого педагога в інклюзивному освітньому середовищі. Вчені [1, 2, 3, 4] наголошують, що освітнє середовище тільки тоді можна вважати психологічно безпечним та комфортним для всіх суб'єктів інклюзивної освіти, якщо у ньому вдалося створити умови, які призводять до задоволеності педагога роботою та забезпечують його психологічну захищеність.

Автори [9] зазначають, що, говорячи про психологічну безпеку педагога, доцільно звернути увагу саме на його особисту компетентність у питаннях безпеки, ступінь прихильності моральним нормам та цінностям, які визначають культуру ненасильства та компромісу, встановлення на дотримання заходів безпечної поведінки професійної діяльності, а також здатність протистояти стресу, негативному, деструктивному та, можливо, агресивному впливу, витримувати емоційні та інтелектуальні навантаження, які виникають у процесі професійної діяльності. Крім того, забезпечення психологічної безпеки вчителя включає його здатність керувати поведінкою здобувачів освіти у критичних ситуаціях, блокувати агресію, паніку, вирішувати небезпечні конфлікти тощо.

Таким чином, позитивне ставлення педагога до реалізації інклюзивної освітньої практики, його задоволеність життєдіяльністю в закладі освіти та взаємодією між суб'єктами освітніх відносин (дітьми з ООП, їх батьками, адміністрацією), захищеність від проявів насильства в інклюзивному освітньому середовищі виступатимуть показниками психологічної безпеки педагога в інклюзивному освітньому середовищі.

Саме з метою визначення ставлення педагогів Запорізького регіону до запровадження інклюзивної освіти нами було проведено опитування вчителів – слухачів курсів підвищення кваліфікації на базі Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. В опитуванні взяло участь 242 педагога міста Запоріжжя та області. Розглядаючи досвід учасників опитування, що є в галузі взаємодії з дітьми з ООП, ми констатуємо наступне: більшість опитуваних педагогів досить часто зустрічаються з дітьми з ООП – 46%. При цьому освітяни вважають, що діти з ООП хочуть спілкуватися з дітьми, які мають як типовий, так і нетиповий розвиток – 85%.

На пряме запитання, як ви ставитеся до осіб з ООП, 88% обрали варіант відповіді «важко відповісти». На наш погляд, такий високий кількісний показник пов'язаний з недостатнім досвідом взаємодії з дітьми з ООП з одного боку та наявністю великої кількості психологічних бар'єрів (страху, гидливості, непоінформованості тощо) з іншого. Саме тому цікавими стали показники відповідей педагогів, пов'язані з почуттями, які вони відчувають побачивши дітей з ООП (емоційний компонент відносин). Найбільші показники отримані за почуттями, співвіднесеними нами з позитивним ставленням: співчуття (91%), жалість (76%). Серед негативних почуттів переважаючими виступили дискомфорт (47%); страх (23%).

Педагоги вважають, що ставлення до дітей з ООП та можливість їх навчання в інклюзивному освітньому середовищі залежить від особливостей їх психофізичного розвитку: тяжкості та ступеня вираженості порушень у розвитку – 56%. На наш погляд, ці уявлення об'єктивні і щодо освітніх умов для дітей із різними нозологічними діагнозами. Так, освіта дітей у загальноосвітніх закладах (інклюзивна освіта), на думку педагогів, більшою мірою ефективна для дітей з дефіцитарним розвитком (дітей із порушеннями функцій опорно-рухового апарату – 82%, слабочуючих – 59%, слабозорих – 47%). Тоді як для дітей з порушеннями інтелекту та розладами афективної сфери найбільш оптимальними педагоги розглядають умови спеціальних (корекційних) закладів – 82% та 76% відповідно. Однією з причин педагоги відзначають відсутність необхідних умов – 23% або їх часткову представленість – 68%. Значною мірою зазначена недостатність матеріально-технічних (85%) та психологічних умов (66%).

При цьому розглядаючи інклюзію в позитивній модальності, педагоги зазначають, що це «справа майбутнього», «існують окремі практики інклюзії, але це не відповідає чинному законодавству про освіту»; «поки наше суспільство робить мікрокроки в даному напрямі».

Незважаючи на явно позитивне ставлення до процесів інклюзії, кілька педагогів висловили своє неоднозначне та негативне ставлення до інклюзивної освіти (5% та 9% відповідно), що відображено у таких репрезентаціях, як «у мене неоднозначне ставлення до інклюзії» та «я не прихильник інклюзії».

Педагоги зазначають: «інклюзія залежить від можливостей та потреб нашого учня», «інклюзія має бути розумною та обґрунтованою і для учнів, які мають важкі та множинні порушення у розвитку, інклюзивна форма навчання не застосовується». Таким чином, педагоги розглядають «корисність»

інклюзії тільки для тих дітей, які мають слабкі недоліки розвитку та категорично проти інклюзії дітей, які мають важкі порушення у розвитку.

Одностайно (100%) педагогами було наголошено на необхідності створення спеціального освітнього середовища, комфортного та безпечного для всіх суб'єктів освітніх відносин:

- на рівні просторово-предметного компонента (27%): наявність підготовлених аудиторій: «навчальні кабінети – майстерні життя»; наявність візуальних систем підтримки тощо;
- на рівні психодидактичного компонента (32%) – можливість використовувати технології універсального дизайну, що передбачає адаптацію методики та змісту навчання дітей з ООП;
- на рівні – соціально-психологічного компонента: готовність педагогів (45%), готовність однолітків до позитивної взаємодії (36%) та готовність батьків (19%), що забезпечує психологічну безпеку інклюзивного освітнього середовища: «коли батькам дітей з ООП не страшно бути незручним з дитиною поза стінами дома»; «коли педагог має можливість приділити увагу всім дітям».

Більшість педагогів (55%), розглядаючи освітню та соціальну інклюзію, наполягають на необхідності досягнення не академічних результатів, а насамперед включення учнів до системи соціальних відносин, переводячи акцент з когнітивної освіти на соціальну взаємодію: «від спільного навчання до спільного життя у школі», де «тільки реальні взаємини, що виникають у ході спільного навчання, допомагають здійснювати справжню освіту». Таким чином, ми бачимо, що при позитивному ставленні до інклюзивної освітньої практики, основними виступають ризики, які пов'язані з реалізацією соціально-психологічного компоненту інклюзивного освітнього середовища та процесами взаємодії в різних спільнотах «учень-учень», «учень-педагог» та ін.

Розглядаючи інклюзивну освітню практику, що «зароджується», важливо розуміти ставлення до неї педагога, який реалізує себе, розвивається особистісно та професійно в нових для нього умовах діяльності та водночас сприяє особистісному зростанню та розвитку учнів із ООП.

Педагоги зазначають, що частота обговорень питань психологічної безпеки (проблеми міжособистісних відносин, психологічного клімату та ін.) недостатня: 1 раз на чверть (57%), у ряді закладів освіти – 1 раз на рік (20%). Найчастіше такі обговорення проводяться у формі курсів (28%), семінарів (25%). Водночас досить представленою є група відповідей, у яких педагоги наголошують на відповіді «не знаю» – 44%. Це може говорити про те, що у загальноосвітніх закладах недостатньо уваги приділяється питанням психологічної безпеки суб'єктів інклюзивного освітнього середовища, і в першу чергу безпеки педагогів - провідних суб'єктів інклюзивного освітнього середовища.

Заключним питанням у цій групі став пошук ресурсів, необхідних для того, щоб педагог відчував себе захищеним у інклюзивного освітнього середовища. Найбільшу представленість отримала відповідь «не знаю» (44%), що, на наш погляд, вказує на те, що педагогам важко усвідомити власні потреби та труднощі, пов'язані з реалізацією інклюзивної освітньої практики. Особливо значущими для нас є відповіді, пов'язані з необхідністю набуття знань та досвіду в області взаємодії із суб'єктами інклюзивного освітнього середовища (76%).

У групі педагогів найбільший показник представлений потребою у курсах підвищення кваліфікації, програмах професійної перепідготовки, а також у проведенні практико-орієнтованих семінарів, круглих столів (55%).

В результаті узагальнень ми можемо зробити висновок про недостатність роботи із забезпечення психологічної безпеки інклюзивного освітнього середовища; наявності труднощів у педагогів, пов'язаних з осмисленням питань власної безпеки; існуванні об'єктивних ризиків, що виникають у процесі реалізації інклюзивної освітньої практики та труднощі пошуку ресурсів, необхідних для позитивного функціонування в інклюзивному освітньому середовищі.

Саме тому нами було розроблено та запроваджено на курсах підвищення кваліфікації педагогів Запорізького регіону спецкурс «Соціальна адаптація та психолого-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу в інклюзивних класах/групах з інклюзивним навчанням». Метою спецкурсу визначено:

- удосконалення інформаційно-цифрової, інклюзивної здоров'язбережувальної та психологічної компетентностей працівників закладів освіти та охорони здоров'я (учителів-предметників, учителів-логопедів, учителів-дефектологів, учителів-реабілітологів закладів загальної середньої освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, учителів та вихователів спеціальних закладів загальної середньої освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я), які дозволяють всебічно сприяти соціальній адаптації та психолого-педагогічній підтримці учасників освітнього процесу в інклюзивних класах/групах з інклюзивним навчанням з урахуванням сучасних вимог до організації корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у режимі дистанційного та змішаного навчання в умовах воєнного стану та пандемії.

- підвищення рівня опанування теоретичними знаннями щодо сутності та специфіки соціальної адаптації учасників освітнього процесу в інклюзивних класах/групах; способів подолання специфічних утруднень в соціальній адаптації, шляхів їхньої психолого-педагогічної підтримки, в

діяльності працівників закладів освіти та охорони здоров'я (учителів-предметників, учителів-логопедів, учителів-дефектологів, учителів-реабілітологів закладів загальної середньої освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, учителів та вихователів спеціальних закладів загальної середньої освіти, реабілітаційних установ системи охорони здоров'я).

Не менш важливим є питання психологічної безпеки батьків. Н.Розсоха розглядає задоволеність батьків взаємовідносинами з рештою суб'єктів педагогічного процесу як одну із важливих психологічних характеристик інклюзивного освітнього середовища закладу освіти, які сприяють збереженню та забезпеченню його психологічної безпеки [2].

Вчена також наголошує на важливості комплексної роботи всіх суб'єктів освітнього середовища: «...необхідно, щоб будь-яке зусилля, спрямоване на збереження та забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища закладу освіти, підтримувалося як самими учнями, викладачами, адміністрацією, так і батьками, а їх продуктивні безконфліктні міжособистісні відносини сприяли формуванню уявлень про психологічно безпечну взаємодію та відбивалися на формуванні особистості всіх суб'єктів» [2]. На наш погляд, перспективним є розгляд батьків як колективних суб'єктів освітніх відносин.

Висновок. Таким чином, психологічна безпека особистості та середовища невіддільні один від одного і є моделлю сталого розвитку та нормального функціонування людини у дружньому для неї середовищі.

Поняття психологічної безпеки особистості не може розглядатись окремо від психологічної безпеки середовища через тісну взаємодію цих двох структур. Психологічну безпеку не можна віднести тільки до особистісного чи соціального середовища взаємодії людей у суспільстві, тому що це поняття є актуальним показником сприятливого розвитку обох середовищ взаємодії. Розвиток особистості може відбуватися лише за умов психологічної безпеки освітнього середовища.

Отже, у подальшій роботі ми плануємо визначити ефективність проведення спецкурсу для слухачів курсів підвищення кваліфікації з метою удосконалення компетентностей педагогічних працівників закладів освіти щодо формування безпечного інклюзивного освітнього середовища.

Список використаних джерел

1. Лорман Т., Деллер Д., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практ. посіб. / пер. з англ. А. А. К. : СПД-ФО Парашин І. С., 2010. 296 с.
2. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навчально-методичний посібник / кол. авторів : А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін. За заг. ред. Л. І. Даниленко; 2-ге вид., стереотипне. К. : ФО-П. Парашин І. С., 2019. 128 с.
3. Кучерук О. Сучасні підходи до організації інклюзивних шкіл. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz_p/2012_108_2/statti/13.pdf.
4. Принципи, зміст і напрями побудови навчально-виховного процесу за ідеями Марії Монтессорі. URL: http://npu.edu.ua/lebook/book/html/D/ikpp_kkp_Psihped_osnovi_rozvtuku_dite_Montessory/120.html.
5. Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19#Text>.
6. Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі : навч. курс та наук.-метод. посіб. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 168 с.
7. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 255.
8. Таранченко О. М., Найда Ю. М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. К. : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.
9. Фурман А. В. Вступ до теорії освітньої діяльності: курс лекцій. Вид. 2-е, стереот. Тернопіль, 2014. 84 с.
10. Цимбалару А. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. URL: <http://surl.li/lnvca>.
11. Як зробити школу інклюзивною. Досвід проектної діяльності : методичний посібник. Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» / уклад. С. Єфімова. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012. 152 с.

References

1. Lorman T., Depler D., Kharvi D. Inkluzivna osvita. Pidtrymka rozmaittia u klasi : prakt. posib. / per. z anhl. A. A. K. : SPD-FO Parashyn I. S., 2010. 296 s.
2. Inkluzivna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia : navchalno-metodychnyi posibnyk / kol. avtoriv : A. A. Kolupaeva, N. Z. Sofii, Yu. M. Naida ta in. Za zah. red. L. I. Danylenko; 2-he vyd., stereotypne. K. : FO-P. Parashyn I. S., 2019. 128 s.
3. Kucheruk O. Suchasni pidkhody do orhanizatsii inkluzyvnykh shkil. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz_p/2012_108_2/statti/13.pdf.
4. Pryntsypy, zmist i napriamy pobudovy navchalno-vykhovnoho protsesu za ideiamy Marii Montessori. URL: http://npu.edu.ua/lebook/book/html/D/ikpp_kkp_Psihped_osnovi_rozvtuku_dite_Montessory/120.html.
5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro osvitu" shchodo osoblyvostei dostupu osib z osoblyvymy osvitimy potrebamy do osvitykh posluh. Ofitsiyniy vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19#Text>.

6. Sak T. V. Indyvidualne otsiniuvannia navchalnykh osiahnen uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v inkliuzyvnomu klasi : navch. kurs ta nauk.-metod. posib. K. : TOV «Vydavnychi dim «Pleiady», 2011. 168 s.
7. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Tom 4, 1973. S. 255.
8. Taranchenko O. M., Naida Yu. M. Dyferentsiiovane vykladannia v inkliuzyvnomu klasi : navchalno-metodychnyi posibnyk / za zah. red. A. A. Kolupaievoi. K. : Vydavnycha hrupa «A.S.K.», 2012. 124 s.
9. Furman A. V. Vstup do teorii osvitnoi diialnosti: kurs lektsii. Vyd. 2-e, stereot. Ternopil, 2014. 84 s.
10. Tsymbalaru A. Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia. URL: <http://surl.li/lvnca>.
11. Iak zrobyty shkolu inkliuzyvnoi. Dosvid proektnoi diialnosti : metodychnyi posibnyk. Kanadsko-ukrainskyi proekt «Inkluzyvna osvita dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v Ukraini» / uklad. S. Yefimova. K. : TOV «Vydavnychi dim «Pleiady», 2012. 152 s.